

6. Úvod do bydlení sociálně ohrožených skupin obyvatel

V mnoha vyspělých ekonomikách lze identifikovat skupiny obyvatel ohrožené nedostatečným přístupem k přiměřenému bydlení (*housing poor*), které může mít za následek jejich sociální vyloučení, prohloubení chudoby, bytovou segregaci a další negativní sociální jevy jakými jsou zvýšená materiální deprivace, konflikty v rodině, zvýšená míra vandalizmu a kriminality, narušení sociálních vazeb a odklon od uznávaných společenských hodnot a norem. Součástí systémů sociální ochrany většiny zemí jsou proto opatření směřující ke zlepšení přístupu takových skupin obyvatel k bydlení, jejichž cílem je zabránit nebo alespoň omezit výskytu těchto negativních jevů. Některé z existujících nástrojů byly zmíněny již v předchozích kapitolách této publikace (zejména v části věnované kritické analýze státních výdajů v oblasti bydlení). Náplní této kapitoly je alespoň stručná charakteristika hlavních z hlediska přístupu k bydlení ohrožených skupin obyvatel v ČR včetně konkrétních příkladů, jaké možnosti řešení jejich situace nabízí sociální a bytové politiky uplatňované na lokální úrovni tří vybraných měst – Prahy, Brna a Ostravy.

Obadalová (2001) rozlišuje dvě hlavní skupiny osob, u nichž se obvykle setkáváme s potřebou zajistit přístup k přiměřenému bydlení či vytvořit vhodné podmínky pro udržení přiměřeného bydlení. První skupinu tvoří osoby, jejichž specifické potřeby v oblasti bydlení vyplývají ze zdravotního stavu, tj. zejména tělesně zdravotně postižení, mentálně zdravotně postižení a senioři. Druhou skupinu tvoří osoby, jejichž specifická situace v oblasti bydlení vyplývá ze socioekonomických důvodů, a patří sem zejména mladí lidé hledající první bydlení, osamělí rodiče s dětmi, domácnosti s jedním ekonomicko-aktivním členem, domácnosti nezaměstnaných či nízkokvalifikovaných, národnostní a etnické menšiny, imigranti a uprchlíci a bezdomovci. Uvedené rozčlenění je pochopitelné do značné míry orientační, například v případě seniorů si lze představit jak ekonomické, tak zdravotní důvody, se kterými jsou spojeny zvláštní potřeby v oblasti bydlení.

Bytové potřeby tělesně zdravotně postižených a mentálně zdravotně postižených souvisí kromě nezbytných architektonických úprav jejich bydlení (například bezbariérové byty pro osoby s omezenou schopností pohybu nebo orientace) zejména se zajištěním služeb nejrůznějšího charakteru a úrovně. V nezbytném případě je těmto osobám

nutno poskytnout ústavní péči spojenou s ubytováním. Domácnosti seniorů obvykle patří mezi příjmově slabší, zejména v situaci, kdy se jedná o domácnosti jednočlenné. Náklady na bydlení pak v jejich případě tvoří významnou část rodinného rozpočtu a mohou být z hlediska společensky přijaté konvence považovány za neúnosné. S vyšším věkem u těchto domácností vzrůstá rovněž riziko zdravotních problémů, které s sebou nese potřebu specializované péče ve zvláštním zařízení nebo stavebních úprav jejich obydlí pro zajištění relativně samostatného života.

Mladí lidé představují skupinu dočasně ohroženou v přístupu k bydlení zejména z materiálních důvodů (nedostatek finančních prostředků při hledání prvního samostatného bydlení, obtíže při získávání zaměstnání), což se v jejich případě projevuje například odkládáním založení rodiny do vyššího věku se všemi negativními dopady na demografickou strukturu populace. Zvláštní skupinu představují mladí lidé, kteří opustili státní ústavní zařízení (dětské domovy) a vstupují do samostatného života bez potřebného finančního a rodinného zázemí. Neúplné rodiny, ve většině případů matky s dětmi, podobně jako domácnosti s jedním ekonomicko-aktivním členem, domácnosti nezaměstnaných a nízkokvalifikovaných patří obvykle mezi nízkopříjmové skupiny obyvatel, jejichž životní standard je do značné míry vázán na výši dávek státní sociální podpory a sociální pomoci, které mají snížit jejich zatížení náklady na bydlení. V případě neúplných rodin je jejich komplikovaná životní a bytová situace často obtížně identifikovatelná v situaci, kdy sdílí bydlení s jinou domácností (nejčastěji příbuznými), v mnoha případech se může jednat o soužití nechtěné. Národnostní a etnické menšiny ohrožené v přístupu k přiměřenému bydlení jsou v ČR zastoupeny zejména romskou komunitou žijící často v přeplněných bytech nízkého standardu. Problémem je však v tomto případě nejen nevyhovující řešení bytové otázky, ale i problémy soužití s většinovou populací, nízké vzdělání a kvalifikace, vysoká nezaměstnanost, neznalost jazyka, společenská segregace apod. Imigranti a uprchlíci představují další společenskou skupinu se ztíženým přístupem k přiměřenému bydlení, důvodem jsou v jejich případě zejména: jazyková bariéra a neznalost místního prostředí, diskriminace na pracovním trhu a z toho plynoucí nízká příjmová úroveň, odlišné sociální a kulturní tradice, diskriminační charakter některých legislativních opatření (např. podmínka trvalého bydliště v daném místě při přidělování bytů). Nejviditelnější skupinu

vyloženou z přístupu k přiměřenému bydlení však zřejmě tvoří bezdomovci. V ČR se jejich počet od počátku 90. let několikanásobně zvýšil, a ačkoliv podle odhadů zdaleka nedosahuje úrovně běžné v zemích, kde bezdomovectví představuje vážný sociální problém, zejména ve velkých městech se stává velmi negativně vnímaným jevem.

6.1 Mladí lidé a důchodci

V dalším textu se s ohledem na omezený prostor a dostupné datové zdroje zaměříme pouze na některé z výše uvedených skupin populace s nedostatečným přístupem k bydlení, zejména na problematiku bydlení seniorů a mladých lidí. Ačkoliv některé další skupiny nezůstanou zcela opomenuty, nelze se jim věnovat v takové šíři už z toho důvodu, že v rámci oficiálních statistik doposud nejsou vůbec nebo jen zcela okrajově evidovány.

Z první kapitoly analytické části studie věnované hodnocení finanční dostupnosti bydlení v ČR jednoznačně vyplynulo, že domácnosti důchodců tvořily v průběhu 90. let a tvoří i v současnosti nejohroženější sociální skupinu z hlediska míry zatížení výdaji na bydlení. Tabulka 1 doplňuje údaje uvedené v první kapitole o poněkud podrobnější třídění v rámci skupiny důchodců. Z tabulky je především jasně patrná skutečnost, že míra zatížení domácností důchodců žijících v nájemních a družstevních bytech dosahuje významně vyšších hodnot než u těch domácností důchodců, které žijí v bytech v osobním vlastnictví nebo ve vlastních domech. Z tabulky je rovněž zřejmé, že v rámci sociální skupiny důchodců patří mezi nejohroženější domácnosti jednočlenné, zejména pak jednočlenné domácnosti žen (míra zatížení těchto domácností bazickými výdaji na bydlení dosahuje v průměru téměř 32 % v nájemním sektoru bydlení a téměř 24 % ve vlastnickém sektoru). Je však nutno poznamenat, že při třídění tak vysokého stupně (podle sociální skupiny domácností, právní formy užívání domu/bytu, počtu členů domácnosti a pohlaví přednosty domácnosti) nejsou již uvedené výsledky z přísně statistického hlediska zcela spolehlivé (z důvodu nízkého počtu pozorování).

Tabulka 1: Míra zatížení výdaji na bydlení ve skupině důchodců v roce 2001

	Výdaje na bydlení (Kč)			Míra zatížení (%)		
	nájemné	bazické	úplné	výdaji na nájemné	výdaji bazickými	výdaji úplnými
<i>Nájemní byty (včetně družstevních)</i>	926	2 512	2 662	10,29	27,82	29,31
1 členná domácnost	802	2 114	2 214	11,73	31,16	32,58
- muži	778	2 049	2 188	10,98	28,89	30,93
- ženy	809	2 135	2 221	11,96	31,87	33,09
2 členná domácnost	1 102	3 079	3 301	8,25	23,06	24,64
<i>Byty v osobním vlastnictví nebo ve vlastním domě</i>	-	1 885	2 206	-	19,17	22,06
1 členná domácnost	-	1 576	1 764	-	22,80	25,42
- muži	-	1 369	1 561	-	18,38	20,85
- ženy	-	1 630	1 817	-	23,96	26,61
2 členná domácnost	-	2 121	2 541	-	16,38	19,48

Zdroj: SRÚ 2001, vlastní výpočty.

Další detailnější analýzy naznačují rovněž možnou korelaci mezi velikostí bydliště a mírou zatížení výdaji na bydlení domácností důchodců. Pro účely této analýzy bylo použito členění obcí používané ČSÚ a uváděné v SRÚ na krajská města (města s 50 000 a více obyvateli), městské obce (obce s více než 2 000 a méně než 50 000 obyvateli) a venkovské obce (převážně obce do 2 000 obyvatel). Ukazuje se, že existují statisticky signifikantní rozdíly v míře zatížení bazickými i úplnými výdaji na bydlení mezi domácnostmi důchodců žijícími v krajských městech, městských obcích a venkovských obcích. Zatímco průměrná míra zatížení bazickými výdaji na bydlení domácností důchodců v krajských městech přesahuje 27 % (z toho u domácností žijících v nájemním a družstevním sektoru atakuje v průměru hranici 29 %), v městských obcích činí v průměru něco přes 24 % a ve venkovských obcích dokonce jen 17,4 %. Rostoucí míra zatížení domácností důchodců s rostoucí velikostí obce přirozeně souvisí s větším zastoupením nájemního bytového fondu ve větších městech, přičemž v nájemním sektoru je zatížení výdaji na bydlení v průměru obecně nejvyšší.